

Medârikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vîl Tefsirinde Teşbih Sanatı
The Art of Tashbih in the Commentary of Madariq al-Tanzil and Haqaiq al-Tawil

Yunus Akça

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, Millî Eğitim Bakanlığı
Religious Culture and Ethics Teacher, Ministry of National Education
Elazığ, Turkey
akcayunus@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7969-433X>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20 Ocak / January 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Mart / March 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran / June 2020

Cilt / Volume: 11 Sayı / Issue: 24 Sayfa / Pages: 393-425

Atıf / Cite as: Akça, Yunus. "Medârikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vîl Tefsirinde Teşbih Sanatı [The Art of Tashbih in the Commentary of Madariq al-Tanzil and Haqaiq al-Tawil]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 11/24 (June 2020), 393-425. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.677219>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Öz

Belâgatın önemli olduğu bir dönemde inmeye başlayan Kur'ân ayetleri gerek belâgat gerekse nazım yönüyle insanları hayranlığa sevk etmiştir. Kur'ân'daki teşbihler, en önemli belâgat ve i'câz türlerinden sayılır. Söz sanatı ve anlatım tekniği olarak kullanılan teşbih, Beyân ilminin de ilk konusunu teşkil etmektedir. Birbirinden farklı kısımları bulunan bu teşbih sanatının birçok âyette kullanılması âlimlerin dikkatini çekmiş ve bununla ilgili müstakil eserler yazmışlardır. Aynı zamanda Ulûmu'l-Kur'ân kitaplarında da başlı başına bir ilim olarak ele alınmıştır. Hicri VIII. asırda yaşayan ve birçok alanda eserler veren Nesefî, "*Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*" adlı tefsirinde sözü daha etkili kılmak amacıyla, hakikat veya mecaz yönüyle aralarında benzerlikler bulunan şeyleri, birbirine benzeterek anlatma sanatı olarak bilinen teşbihe önem vermiştir. Tefsirinde teşbihin unsurları olan müşebbeh, müşebbehün bih, benzetme edatı ve benzetme yönüyle ilgili olan hususları örnek vererek anlatmıştır. Teşbih ve istiâre arasındaki farklara değinen müfessirimiz zaman zaman konuyu diğer âyetlerle ve şiirle açıklama yoluna gitmiştir. Ayrıca o, teşbihin kısımlarından olan belîğ, müfred, mürekkeb, temsili, hissi vb. teşbihleri zikretmiş ve âyetin daha iyi anlaşılması için de gerekli açıklamalarda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Nesefî, Teşbih, Belâgat, İ'caz.

Abstract

Quran versicles which came while declamation was very important at that time impelled people's admiration in terms of both declamation and laconical. The similitudes in Quran are regarded as the most important declamation and laconical types. The declamation used as an elocution and instruction technique, also constitutes the first topic of the declaration science. Usage of this similitude art in many versicles which have different parts from each other took the attention of the scholars and they wrote separate works about it. At the same time, it was handled as a science independently in the book of Ulumul Quran. Nesefi who lived in the 8th century in Hijri and wrote works in many fields in "*Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*" commentaries gave importance to the similitude art which is known as the art of explanation of something by resembling the things that resemble to each other in terms of reality and metaphor to make the word more effective. In his commentary, he explained the matters by giving examples in terms of analogy, preposition analogy, resembling, resembling to himself which are the components of similitude art. Our commentator who mentioned the differences between the similitude and metaphor, tried to explain the topic with other versicles and poem from time to time. Besides, he mentioned the similitude like fluent, singular, compound, representative, feeling, etc, and he made necessary explanations to get the versicles understood much better.

Keywords: Tafsir, Nasafî, Tashbih, Balaghat (Rhetoric), Ijaz.

Extended Abstract

In order to understand the Qur'an descended in Arabic better, we need to know the science of rhetoric which is divided into three sections: beyân (Declaration), meânî and bediî. The declaration science is divided into sections such as similitude, truth- trope, metaphor and allusion. By means of these literary arts, obliqueness in verses is eliminated, diverting the message is prevented and permanent marks are kept in mind. In the Qur'an, basic issues such as "belief, worship, morality, the world and the life of the hereafter" are sometimes described by concreting with similitudes and representations. The art of similitude which takes place in the Qur'an in approximately sixty suras and in one hundred and forty-two places, is one of the important subjects of the science of beyân(declaration). The similitude was not only mentioned in the Qur'an, but also it was widely used in the Hadiths and among the Arabs. The similitudes in the Qur'an are described in a way that people can perceive and comprehend. These similitudes are not limited to the narrow circles of the Arabs but have a universal quality. Because the things that are the subject of emulating are among the indispensable of humanity.

As it is understood from the definitions made in the field of eloquence and ulumu'l Qur'an, similitude is to show that they are in common at this point by comparing one thing to another because there are similarities between them in terms of real or metaphorical terms. In similitude, similitude is made to the one who is more superior in terms of the characteristics, that is, the müşebbehün bih (simulated to itself) must be more superior and stronger than the müşebbeh (simulated). By means of similitude, It is seen that the distant meanings in expressions are brought closer and made more comprehensible. The main purpose of making similitude is to declare the existence of müşebbeh, its state, the state's quantity or declaring the state or making its situation beautiful, ugly or interesting. These goals are generally intended for the müşebbeh.

The items used while making similitude are referred to as "the elements of the similitude". These are listed in the form of müşebbeh, müşebbehün bih, vech-ı şebeh and edâtü't-teşbih. Müşebbeh and Müşebbehün bin which are known as the "sides of similitude" must be exist in each similitude. The elements of the similitude may contain qualities such as sensation, intellect, singular and plural. The analogy aspect is also defined as the common features that must be found on the sides of the similitude. These features may be real or imaginary. The prepositions that enable the convey of the similitude are divided into three parts: noun, verb and letter.

It is possible to list the similitude taking into account the müşebbeh

and the müşebbehun bih as follows: Eloquent similitude, Maklub similitude, The mind and feeling similitude, The implied similitude, Mufred and murekkeb similitude, Tahyili similitude.

We can order the similitudes as follows whether there is analogy preposition or not: Mürsel similitud, Muekked similitude.

In terms of Veçhi şebeh, it is possible to list the similitudes as follows: Mufassal (detailed) similitude, Mucmel (succinct) similitude, Representative similitude.

There are many commentators who study the verses by giving importance on the language and eloquence aspect of the Qur'an. Neseff's "Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil" commentary is one of them. He gave importance to the eloquent Arts in this work, and tried to reveal the beauty that they added to the word and the richness that they brought to the meaning. In his work, Neseff used the commentary method of paraphrasing verse by verse while explaining the similitudes mentioned in the verse with other verses. He has done this in such ways as to include other verses in which he has examined the similitude, to reinforce the meaning by showing another verse that expresses the same meaning as the one addressed, and to exemplify the saying he used in explaining the similitude by the verse. Another source that Neseff used while explaining the similitude in the verse is the Hadith. He explained the saying in the verse by exemplifying the hadith, or exemplified the subject by giving examples from the Hadiths. Neseff made the explanation of the words in the verse containing the similitude by exemplifying its use among the Arabs, by giving place to the knowledge of grammar and syntax, or by explaining the meaning of the word.

While commenting the verses that referred the art of similitude, Neseff explained the issues related to the elements of similitude, the müşebbehun bih, the preposition of analogy, and the aspect of analogy. The metaphor occurred as müşebbeh secluded, accepted the confusion of the eloquent similitude on the basis of "the fatal is decreed as aforementioned" as eloquent similitude and rejected the opinions of those who call it as metaphor. He also stated that the condition of the metaphor is ruling out the müşebbeh totally. He sometimes used the words of representation and similitude interchangeably and explained the verses containing the representative similitude widely.

Neseff explained the similitudes practically without mentioning explicitly, which are named as mürsel which occurs when the preposition of similitude or veçhi şebeh secluded, muekked, mufassal, mücmel. He made necessary explanations by referring some names of the similitudes such as eloquent, single, combined, representative and feeling.

GİRİŞ

İslam'ın temel kaynaklarının özellikle de Kur'ân'ın Arapça olması nedeniyle Arap dili etkisini, varlığını ve canlılığını her zaman korumuştur. Bu kaynakları iyi bir şekilde anlamak için Arap dili ve belâgatını¹ bilmek gerekir. Ahmed el-Hâşimi (öl. 1363/1943) "Cevâhirü'l-Belâga" adlı eserinde belâgat ilminin beyân, meâni ve bedî olmak üzere üç kısma ayrıldığını söylemektedir.²

Belâgat terimi olarak beyân; herhangi bir anlamı farklı sözlerle, usûllerle anlatan ve kendine ait kâideleri olan bir ilimdir.³ Beyân ilmi teşbih, hakikat-mecâz, istiâre ve kinâye gibi bölümlere ayrılmaktadır.⁴ Teşbih sanatı, beyân ilminin en önemli konularının başında yer almaktadır. Arap dili ve edebiyatının önemli âlimlerinden Müberred (öl.286/899), "el-Kâmil" isimli eserinde teşbihi anlatırken Arap şiirinden ve günlük konuşmalarından çokça örnekler vererek Arapların bu sanatı çok fazla kullandıklarını ifade etmiştir.⁵ Hicri V. asırda yaşayan İbn Nâkiyâ el-Bagdâdî'nin (öl.

¹ Belâgat; fâsîh kelime ve cümlelerle şartların gerektirdiği durumlara uygun biçimde söz söyleme sanatıdır. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni, *el-İdâhu fî ulûmi'l-belâga*, thk. Muhammed Abdu'l-Mün'im Hifâcî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.), 1/41; Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 1/46. Mehmet Soysaldı, *Dînî Hitabet* (İstanbul: Step Ajans Reklam ve Matbaacılık, 2014), 143.

² Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 217.

³ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyan ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Hilâl, 2002),1/11; Sadettîn et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî* (b.y.: Dârû'l-Fikr, 1411/1990), 183; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhul-ulûm*, thk., Naim Zerzûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 162.

⁴ Teftâzânî, 187; Sekâki, *Miftâhul-ulûm*, 332, 356, 369, 402; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 1/217; Şeyh EmînBekrî, *el-Belâgatu'l-arabiyye fî sebbihe'l-cedîd (İlmu'l-Beyân)* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1982), 11.

⁵ Muhammed b. Zeyd el-Müberred, *el-Kâmil* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997), 25-33.

485/1092) yazdığı “*el-Cümân fi Teşbihâti'l-Kur'ân*” adlı eserde teşbih konusu müstakil olarak ele alınmıştır.⁶

Kur'an, ilahi kaynaklı bir kelim olmasına rağmen dilinin beşerî oluşu sebebiyle teşbih, istiare, tariz ve kinâye gibi anlatım tarzlarının yer aldığı görmekteyiz. Zira bunların âyetlerdeki kapalılığı gidermek, mesajın başka yönler çekilmesini engellemek ve zihinlerde kalıcı izler bırakmak gibi amaçlarla yapıldığını söylemek mümkündür. Burada asıl önemli olan husus bu sanatların ilâhî mesajın anlaşılmasında oynadığı roldür. Karşılaştırmalara ve benzetmelere dayanan aynı zamanda etkili bir anlatım tarzı olan teşbih sanatına âyetlerde geniş bir şekilde yer verildiğini görmekteyiz. Kur'an'da teşbih sanatı yaklaşık olarak altmış surede yüz kırk iki yerde geçmektedir.⁷ Tefsir kaynaklarında ise teşbih içerikli âyetler müfessirler tarafından açıklanmış hatta Arap şiirinden örnekler verilerek konunun Araplar arasındaki önemine de vurgu yapılmıştır.

Teşbihli anlatım tarzı Kur'ân'da olduğu kadar hadislerde de çokça geçmektedir. Zira Hz. Peygamber, âyetleri açıklarken toplumun dilini ve sanatlarını kullanarak onlara hitap etmiştir. İbnü'l-Esîr (öl. 606/1209); “Muhakkak ki, Allah'ın Resûlu, lisan bakımından Arapların en fasîhi, beyân bakımından en vâzihî, nutku en hoş olanı, lafız ve lehçe bakımından en düzgün ve en açık konuşanı, hüccet yönünden en kuvvetlisi, hitâp açısından da en iyi bileni ve en isabetli yolu gösterenidir.”⁸ ifadesiyle Hz. Peygamberin sözün inceliklerine önem verdiğini ve buna göre hareket ettiğini anlatmak istemiştir.

Bu alanda yazılmış önemli eserlerden biri olan Tirmîzî'nin (öl. 320/932) “*el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sünne*” adlı eserinde Hz. Peygamberin teşbihi ne şekilde kullandığı güzel bir örnekle şöyle anlatılmaktadır: “Mü'min kişinin benzeri, yeşil ekin dalı gibidir. Hangi taraftan rüzgâr esse onu kâh eğer kâh doğrultur ancak kırılmaz. Münafık olan kişinin benzeri de sert ve düz çam gibidir. Allah (cc), onu kökünden sökünceye kadar dimdik durmakta devam eder.”⁹ Burada mü'min, yeşil ekin dalına benzetilirken, münafık sert çam ağacına benzetilmiştir.

⁶ Bedruddin Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed abu'l-Fadl İbrahim (Beirut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957), 3/414; Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Heyetü'l-Mısriyye, 1974), 3/142.

⁷ Fatma Seymen Gökdağ, *İbn Nâkiyâ'nın “el-Cümân” Adlı Eseri Çerçevesinde Kur'an'da Teşbih* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 4.

⁸ Abdülkerim eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihâyetü fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser* (Beirut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 1/4.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi' u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Merzâ” 1 (No. 5643).

Kur'ân'ın dil ve belâgat yönüne önem vermiş ve bunu eserlerinde ele almış birçok müfessir vardır. Bunlardan biri de Zemahşerî'den ve onun tefsirinden oldukça etkilenen Neseî'î'dir. Neseî'î, âyetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla onları dil ve belâgî yönden geniş bir şekilde tefsir etmiş, “*Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*” adlı eserinde belâgî sanatları göstermeye, onların söze kattığı güzelliği, manâya kazandırdığı kuvvet ve zenginliği ortaya koymaya çalışmıştır. Neseî'î, Kur'ân'ın en belirgin üslup özelliklerinden biri olan teşbih sanatının geçtiği âyetler üzerinde durmuş ve bu sanatla ilgili bilgiler vermiştir. Makalemiz, teşbih içeren âyetleri ortaya koymak ve Neseî'î'nin bu âyetleri yorumlama şeklini tespit etmek amacıyla yazılmıştır. Zira Neseî'î, eserinde dil ve belâgatla ilgili çokça izahlarda bulunmuş ve birçok kıraate yer vermiştir. Ancak makalenin hacmini artıracığından dolayı Kur'ân'daki bütün teşbih âyetlere yer verilmemiştir. Öncelikle beyân ilminin konularından olan “teşbih” sanatıyla ilgili kısaca bilgi verilecek sonra da Neseî'î'nin bunu tefsirinde nasıl işlediği örnek âyetlerle gösterilecektir. Çalışmamızın temel kaynağı Neseî'î'nin “*Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*” adlı tefsiri olacaktır. Bunun yanında gerekli görüldüğü yerlerde belâgat, ulumu'l-Kur'ân kitaplarına ve bazı müfessirlerin konuyla ilgili görüşlerine de yer verilecektir. Günümüz araştırmacıları da Kur'ân'da teşbih konusuna değinmişler ve bununla ilgili birbirinden değerli tezler ve makaleler yazmışlardır.

1. TEŞBİHİN LÜGAT VE İSTİLAHİ MANASI

Şe-be-he (شبه), sözlükte (الشَّبَهُ والشَّبَهُ والشَّبِيه) gibi vezinlerde kullanılmakta olup benzer, eş, aynı cinsten olan şey anlamlarına gelmektedir. (شَبَهُ) şeklinde kullanıldığında benzetmek, (أشبهه) olarak geldiğinde ise benzetmek manasına gelir.¹⁰ (الشَّبَهَات), karışıklık, anlaşılmazlık ve şüphe; (المُشْتَبِهَات), işlerin içinden çıkılmayan problem, açmaz ve sorun; (التَّشْبِيه), bir şeyi başka bir şeye benzetmek; (المُتَشَابِه), ise benzerlik, lafzında veya manasında anlaşılma zorluğu bulunan gibi anlamlara gelmektedir.¹¹

Beyân ilminde teşbih, aralarındaki benzerlikler sebebiyle iki şey ara-

¹⁰ Muhammed b. Mükerrremîbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâder, 1994), 13/503-505; Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1992), 1/443; Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/493; Muhammed bin Yakub el-Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 1/1247.

¹¹ Ebü Nasr İsmâîl b. Hammâdel-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-arabiyye* (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyi'n, 1987), 6/2236; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/503; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, 1/493; İsfehânî, *Müfredât*, 1/443.

sında benzetme edatı kullanarak veya kullanılmaksızın bir benzerlik kurmak şeklinde tanımlanmaktadır.¹² Belâgat âlimlerinden biri olan Ebû Hilâl el-Askerî (öl.395/1004) teşbihi, benzetme edatı ile iki mevzuftan birinin diğesinin yerine geçmesi şeklinde tanımlarken,¹³ Sekkâkî (öl. 626) ise iki şeyin bir manada, ortak olduklarına delalet eden söz olarak tanımlamaktadır.¹⁴

Ulumu'l-Kur'ân alanında eser vermiş olan ez-Zerkeşî'ye (öl. 794/1391) göre teşbih, bir şeyin, kendi vasfını taşıyan başka bir şeye ilhâk ederek bu noktada müşterek olduklarını göstermektedir.¹⁵ es-Suyûtî'ye (öl. 911/1505) göre de teşbih, sözü güçlendirmek için aralarında ortak nitelik ve benzerlikler bulunan iki şeyi birbirine benzetmeye denir.¹⁶

Gerek belâgat gerekse ulumu'l Kur'ân alanında yapılan tanımlardan anlaşıldığı gibi teşbih; aralarında gerçek veya mecâzî yönden benzerlikler bulunması sebebiyle bir şeyi başka bir şeye benzetererek bu noktada müşterek olduklarını göstermektedir. Teşbihte vasıf yönüyle daha üstün olana benzetme yapılır yani müşebbehün bih, müşebbehten daha üstün ve kuvvetli olması gerekir. Teşbih vasıtasıyla ifadelerdeki uzak manalar yakınlaştırılarak daha anlaşılır bir hale getirilir.¹⁷ Kur'ân'da yer alan teşbihler insanların algılayıp kavrayabileceği bir tarzda anlatılmıştır. Bu teşbihler, Arapların dar olan çevreleriyle sınırlı olmayıp evrensel bir niteliğe sahiptir. Çünkü benzetmeye konu olan şeyler insanlığın vazgeçilmezleri arasındadır.¹⁸

2. TEŞBİH ÇEŞİTLERİ

Teşbih; müşebbehe isnâd edilen şeyin, mümkün olduğunu açıklamak, müşebbehin durumunu, miktarını belirtmek, müşebbehin zihinlere yerleşmesini sağlamak, müşebbehe olan rağbeti arttırmak veya onu çirkin göstererek ondan uzak durulmasını sağlamak gibi amaçlarla yapılır.¹⁹

Teşbihde mürsel, müekked, mücmel, mufassal ve belîğ gibi bölümler bulunmaktadır. Teşbih yapılırken kullanılan öğeler, (أركان التشبيه) "Teşbih'in rükünleri" olarak ifade edilmiştir. Bunlar, müşebbeh (المُشَبَّه), müşebbehün bih (المشبه به), vech-i şebeh (وجه شبه) ve edâtü't-teşbih (أداة التشبيه) şeklinde

¹² Cürçânî, Târifât, 58; Teftâzânî, *Muhtesaru'l-meânî*, 188; Bekrî, *el-Belağatu'l-Arabiyye*, 15; Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübki, *Urûsu'l-efrâh fi şerhi telhisi'l-miftâh*, Abdu'l-Hâmîd Hindâvî (Beyrut: Meketebetu'l-Asriye, 1423/2003), 2/20.

¹³ Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-sinaateyn* (Beyrût: Meketebetu'l-Asriye, 1419/1998), 239.

¹⁴ Sekkâkî, *Miftâhul-ulûm*, 332.

¹⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/414.

¹⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/142.

¹⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/415.

¹⁸ Adnan Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân* (Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1981), 320-323.

¹⁹ Sekkâkî, *Miftâhul-Ulûm*, 340-342.

sıralanmıştır. Her teşbihte (طرفي التشبيه) “teşbîh tarafları” olarak bilinen müşebbeh ve müşebbehün bih bulunmak zorundadır.²⁰

Teşbihin öğeleri hissi, akli, müfred ve mürekkeb gibi vasıflar içerebilmektedir. Benzetme yönü (وجه شبه) de teşbihin taraflarında bulunması gereken ortak özellikler olarak tanımlanmaktadır. Bu özellikler hakiki olabileceği gibi hayali de olabilmektedir. Teşbihin aktarılmasını sağlayan edatlar ise isim (مِثْلُ شَيْءٍ شَبِيهٍ نَظِيرٍ مِثْلِيلٍ), fiil (يُشَبِّهُ - يَمَاطِلُ - يَنَاطِرُ) ve harf (ك - كَأَنَّ) olmak üzere üçe ayrılmıştır.²¹

2.1. Müşebbeh ve Müşebbehün Bih Açısından Teşbihler

Müşebbeh ve müşebbehün bih'i dikkate alarak teşbihleri, belîğ teşbih, maklub teşbih, akli ve hissi teşbih, zımnî teşbih, müfred ve mürekkeb teşbih, tahyîli teşbih şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

2.1.1. Teşbih-i-Belîğ

Müşebbeh ve müşebbehün bih'in bulunduğu, benzetme edatı ve benzetme yönünün ise hafzedildiği teşbihlerdir. Bu teşbihler diğerlerine nazaran kapalı olmasına rağmen belâgat yönünden daha üstündürler.²² Çünkü müşebbeh olan, müşebbehün bih seviyesinde değerlendirilmektedir.

Örnek 1: Allah (cc), Bakara Sûresinde 8. âyetten başlayarak münâfıkların durumlarını anlatmış ve onların daha açık bir şekilde tanınmaları için şöyle bir misal vermiştir:

صُمُّ بَكْمٌ عُمِّيٌّ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ” Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönmeyezler.”²³

Âyette, münâfıkların durumu teşbihi belîğ yapılarak anlatılmıştır. Zira burada benzetme edatı ve benzetme yönü kullanılmamıştır. Aslında bu lafızlar صُمُّ بَكْمٌ عُمِّيٌّ، هُمْ بَكْمٌ، هُمْ صُمٌّ takdirindedirler. Neseî, âyette teşbih ile istiâre arasındaki farka temas etmiş ve âyetteki ifadelerin sıfatlarla ilgili olduğunu söyleyerek teşbihi belîğ yapıldığını, istiârenin ise yapılmadığını ifade etmiştir. Zira müşebbeh olan münâfıklar burada zikredilmiştir. Müşebbeh durumunda olan münâfıklarduydu organları sağlıklı olduğu halde kulaklarını hakka karşı tıkamaları, dilleriyle hakkı söylememeleri, gözle-

²⁰ Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-Arabiye* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1996), 2/162-163; Hâşimî, *Cevâhirul-belağa*, 219; Bekri, *el-Belâğatu'l-Arabiye*, 17; Taftâzânî, *Muhtasarü'l-meânî*, 1/188.

²¹ Meydânî, *el-Belâğatu'l-Arabiye*, 2/163.

²² Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, 242; Meydânî, *el-Belâğatu'l-Arabiye*, 2/173-174.

²³ el-Bakara 2/18.

riyle hakkı görmemeleri nedeniyle duyularını ve hislerini tamamen yitirmişlerdir. Böyle olunca da kulakları sağır, dilleri lâl ve gözleri de kör hale gelmiştir. Bu ifadelerle münâfıkların şaşkınlık içinde oldukları, yerlerinde kalakaldıkları ileri ya da geriye doğru hareket edemedikleri anlatılmıştır.²⁴

Bazı âlim ve müfessirler, müşebbehin lafzen zikredilmeyip, sadece müşebbehün bih zikredildiği örnekleri teşbih değil istiâre olarak kabul etmişlerdir. Zemahşerî,²⁵Beydâvî²⁶ ve Neseî gibi âlimler, müşebbeh tarafın mukadder olup ifadenin "هم صم" takdirinde olması gerektiğinden ve "mukadder olanın da mezkûr hükmünde bulunduğunu" söyleyerek bu şekilde gelen âyetleri istiâre değil teşbih-i belîğ olarak kabul etmişlerdir.²⁷ Ebu's-Suud da burada istiârenin değil belîğ bir teşbihin yapıldığı görüşündedir. Bu âyet ile münâfıklar rezil-rüsvâ edilmiş ve âyetin son cümlesi isim cümlesi şeklinde gelerek de onların içinde buldukları bu hallerin sürekli olduğu anlatılmıştır.²⁸

Âyeti istiâre olarak değil teşbihi belîğ olarak değerlendiren müfessirlerimizin görüşü daha uygun gözükmektedir. Neseî'nin de dediği gibi burada müşebbeh olan münâfıklar her ne kadar lafzen zikredilmemişse de takdîren anlatılmıştır. Bu âyet bizlere gerçek sağırlığın, dilsizliğin ve körlüğün, Allah ve peygamberinden uzaklaşmak olduğunu zihinlerimize ve ruhlarımıza işleyecek şekilde teşbihli bir anlatımla açıkça ortaya koymuştur. Bizler de münâfıklarla aynı duruma düşmemek, onların özelliklerini üzerimizde bulundurmamak için kulaklarımızı hakka tıkamamalı, gözleirimizi haktan gayrısına çevirmemeli ve dillerimizi hakkı söylemekten ve hakkı zikretmekten alıkoymamalıyız.

Örnek 2: Ahzâb Sûresinde Peygamber eşlerinin, mü'minlerin anneleri olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu anneliğin hakiki bir annelik olmadığı da 53-55. âyetlerde ifade edilmiştir.

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların an-

²⁴ Ebü'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil* (Beirut: Dâru'l-Kalemü't-Tayyib, 1998), 1/56.

²⁵ Bk. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabi, 1986), 1/ 77.

²⁶ Bk. Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman (Beirut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1997), 1/50.

²⁷ İsmail Durmuş, "Teşbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Ocak 2020).

²⁸ Muhammed b. Muhammed Ebussuûd el-İmâdî, *İrşâdü'l akli's-selim ilâ mezâyali'l-kitebi'l-kerimi* (Beirut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), 1/52.

neleridir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; dostlarınızınza lütüfta bulunmanız başkadır. Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır.”²⁹

Âyette de açıkça ifade edildiği gibi Peygamber eşleri, mü'minlerin annelerine benzetilmiştir. Bu benzetmede teşbih edati ve benzetme yönü hazfedildiğinden teşbih-i belîğ yapılmıştır. Neseî, nikâhın yasaklığı ve onlara karşı hürmet gösterilmesi hususunda Peygamber eşlerinin, mü'minlerin annelerine benzetildiğini söyler. Bu durumun dışında yer alan miras vb. durumlarda ise diğer yabancı kadınlar gibi olduklarını da ifade eder. Bundan dolayı da bu yasaklık Peygamber kızlarını kapsamamıştır.³⁰

İbnu'l el-Cevzî, Mesrûk'tan şöyle bir rivayete yer verir: “Bir kadın, Hz. Âişe'ye: anne, diye seslendiğinde, O: ben senin annen değilim, ancak erkeklerinizin annesiyim” buyurmuştur. Bu bizlere anneliğin nikâhı kapsadığını yani onlarla evlenmenin haramlığını göstermektedir. Ayrıca âyet, Hz. Peygambere itaati içermektedir. Zira nefislerimiz bizleri helâka çağırırken, Allah'ın Rasûlü kurtuluşa çağırılmaktadır. Bu da O'nun, nefislerimizden bize daha yakın olduğunun bir göstergesidir.³¹

2.1.2. Teşbih-i Maklûb

Benzetme yönünün müşebbehün bih'ten daha üstün olduğu ileri sürülerek müşebbehle müşebbehün bih'in yer değiştirmesiyle yapılan teşbihlerdir.³²

Örnek 1: Toplumda ekonomik dengelerin alt üst olmasına neden olan faiz, âyetlerde bildirildiği gibi yasak edilmiştir. Onun çirkinliği ve kötülüğü âyette teşbihli bir şekilde şöyle anlatılmaktadır:

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, Alım satım da ancak faiz gibidir demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmiştir. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı

²⁹ el-Ahzâb 33/6.

³⁰ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 3/18.

³¹ Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 2000), 3/448.

³² Meydânî, *Belagatü'l-Arabiyye*, 2/201; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/147.

kendisine aittir, işi de Allah'a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.”³³

Âyette müşebbeh, müşebbehün bih yerine konulmuş ve alışveriş, faize benzetilerek mablûb bir teşbih yapılmıştır. Eğer böyle bir teşbih yapılmamış olsaydı cümle “faiz alışveriş gibidir” şeklinde gelecekti. Neseî, âyeti açıklamaya ribâ kavramıyla başlar ve ribâ'nın verilen mal karşılığında bir bedel olmadan o maldan veya paradan fazla olarak alınan şey olduğunu söyler. Neseî, âyetin konusunun alışveriş değil faiz olduğunu söylemekte ve alışverişin faize benzetilme sebebini de mübalağa yapmak için olduğunu belirtmektedir. Zira bu kişiler kendi kanaatlerince faizi helal kabul ettiklerinden dolayı onu bir alışveriş gibi görmüşler ve alışveriş faiz gibidir demişlerdir. Oysaki Allah (cc), alışverişini helal, faizi ise haram kılmıştır. Bu nedenle haram ile helal olan bir şeyin eşit olarak gösterilmesi kıyasen de mümkün değildir. Zaten âyetin devamındaki bu durum onların yaptıkları kıyası geçersiz ve bâtil kılmaktadır.³⁴

İbn Abbas, faizle alışveriş yapanların ve alışverişini de faiz gibi gören kimselerin kıyamet gününde şeytan tarafından çarpılmış bir şekilde kalacaklarını, bunu yemeye devam ettikleri takdirde de ebedi olarak Cehennemde kalacaklarını söylemektedir.³⁵ Bursevî, âyetin “faiz alanlar” şeklinde değil de “faiz yiyenler” şeklinde gelme sebebini, malın genel olarak yenilmek amacıyla alınması ve faizin çoğunlukla yiyecek maddelerinde yaygın olmasına bağlamaktadır. Faiz ile alışverişini aynı derecede görenler her ikisinin de kâr getirdiğine bakarak değerlendirmektedirler. Onlara göre alışverişte elde edilen kâr nasıl helâl ise faizle elde edilen de helâldir. Bir dirhem karşılığında iki dirhem alınabilir, çünkü bir dirhemlik mal iki dirheme satılabilmektedir.³⁶

Alışverişini faiz gibi görmememiz gerektiği mablûb teşbih kullanılarak onların bu yanlış görüşleri mübalağalı bir şekilde anlatılmıştır. Faizin çirkinliğini ve kötülüğünü anlatan birçok hadis vardır: “Faiz yiyene ve yedirene, şahitlik edene ve yazana lânet olsun”,³⁷ “Mî'rac'a götürüldüğümde

³³ el-Bakara 2/275.

³⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 1/224.

³⁵ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celalüddin es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/102.

³⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 1/436.

³⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *es-Sahîh* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabiyye, ts.), “Müsâkât”, 54 (No. 1597-1598); Ebü Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdü'l-Hamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), “Buyu”, 4 (No. 3333); Ebü İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Mısır: Şirketü Mektebe, 1975), “Buyu”, 2 (No. 1206); Ebü

karınları odalar büyüklüğünde olan bir topluluk gördüm. Bunların karınlarında dışarıdan görülen yılanlar vardı. Ben bunların kim olduğunu sorduğumda, Cebrail, bunlar faiz yiyenlerdir dedi.”³⁸bu hadis faiz yiyenlerin ahiretteki âkîbetleri güzel bir şekilde anlatılmıştır.

Örnek 2: Nahl suresinde Allah’ın varlığına, birliğine ve yaratıcılığına ve kullarına sunduğu sayısız nimetlerin olduğu anlatılmaktadır. Bununla Müşriklerin taptıkları putlara dikkat çekilmekte ve onların bir şey yaratmaya kâdir olmadıkları hatırlatılarak düşünmeye sevk edilmektedirler.

“أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ” *O halde yaratanla yaratamayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?*³⁹

Âyetteki ifadede müşebbeh, müşebbehün bih ile yer değiştirmiş ve mablûb teşbih yapılmıştır. Neseî, asıl mananın ve cümlenin akışının “Yaratmayan nasıl yaratan gibi olur?” şeklinde gelmesi gerektiğini ancak puta tapanları ilzam etmek ve susturmak için “yaratanla yaratamayan bir olur mu?” şeklinde geldiğini söylemektedir. Ayrıca âyette, ilim ve akıl sahibi kimseler için kullanılan “مَنْ” edatının gelmesi de puta tapanların, putlarını ilah olarak isimlendirmeleri ve onlara tapmaları sebebiyledir. Bu da bizlere onların, putları ilim ve akıl sahibi olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Müşrikler, putlarını Allah’a benzeterek ilâh diye adlandırmışlar, onlara isim vermede ve tapmada Allah’a denk tutarak aciz varlıkları O’na benzetmişlerdir. İşte âyette müşebbeh ile müşebbehün bihin yer değiştirerek gelmesi onların bu sakat olan görüşlerini reddetmek içindir.⁴⁰

Kurtûbî de “مَنْ” edatına dikkat çekmiş ve bunun Arapların kullanımlarına uygun bir şekilde akli eren varlıklar için geldiğini söylemiştir. Allah (cc) hakkında “kim” ile ilgili soru sorulabilir, ancak “ne” şeklinde bir soru sorulamaz. Zira bu şekilde cins isimler hakkında da soru sorulabilmektedir. Oysaki Allah (cc), cins ve türünden bir varlık değildir. Bu nedenle “Firavun, “Sizin rabbiniz de kimmiş ey Mûsâ? dedi.”⁴¹dediğinde, Hz. Musa (as)

Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü ’n-Nesâî* (Şam: Mektebü’l-Matbuâtî’l-İslâmî, 1986), “Zinet”, (No. 5104); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen* (b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, ts.), “Ticârât”, 58 (No. 2277); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed Dârâni (b.y.: Dâru’l-Muğni, 2000), “Buyu”, 4 (No. 2577).

³⁸ Mâce, “Ticârât”, 58 (No. 2273).

³⁹ en-Nahl 16/17.

⁴⁰ Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, 2/207.

⁴¹ Tâhâ 20/49.

bu soruya cevap vermiş, ancak "Firavun, "Âlemlerin rabbi de nedir?"⁴² diye sorduğunda ise soru tutarsız olduğundan cevap vermemiştir.⁴³

2.1.3. Müfred ve Mürekkeb Teşbih

Teşbih, müşebbeh ve müşebbehün bih'in müfred veya mürekkeb olması açısından dört kısma ayrılır.⁴⁴ Müşebbeh ile müşebbehün bih arasındaki benzerliğin tek bir kelimeyle ifade edilebilen bir anlamdan çıkarılmasına müfred teşbih denirken, birçok yönün benzeşmesiyle çıkarılmasına da mürekkeb teşbih denir.⁴⁵

Örnek 1: "تَمَّ قَسَتْ قُلُوبِكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشْقُقُ فَيُخْرِجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا لَكُمْ لِمَا تَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ لَمَا يَشْقُقُ فَيُخْرِجُ مِنْهُ الْمَاءُ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ بِآيَاتِ اللَّهِ كَافِرُونَ" Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. Taşın öylesi var ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de var ki çatlayıp bağrından su fıskırır; bazı taşlar da var ki Allah korkusuyla yuvarlanıp düşer. Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir."⁴⁶

Âyette Yahudilerin kalpleri taşa benzetilerek müfred bir teşbih yapılmıştır. Zira müşebbeh ve müşebbehün bih tek lafızdan oluşmuştur. Neseî, kalplerin yumuşamasına neden olabilecek bunca olaydan sonra bile Yahudilerin kalplerinin katılaşması ve kararmasının olaylardan ders çıkarmadığı, öğüt almadığı gerçeğinin bir göstergesi olduğunu söyler. Onların kalplerinin aldığı bu durum katılıkta taşa hatta ondan daha katı olabilecek olan demir gibi şeylere benzetilmiştir. Âyette, "اقسى" kelimesi yerine "اشد" kullanılması bu kelimenin direk olarak şiddet manası içermesi ve diğerine nazaran daha fazla katılığı ve kararmayı göstermesidir. Ayrıca üstünlük gerektiren ismi tafdil zamirinin terk edilmesi de bir karışıklık ve benzerlik olmaması içindir.⁴⁷

el-Cevzî, "قَسَتْ" kelimesinin lügatte kalınlaşmak ve kurumak gibi manalara geldiğini söyler. Kalplerden rahmetin, yumuşaklığın ve huşunun gitmesini de kalplerde meydana gelen katılaşmanın belirtisi olarak yorumlar.⁴⁸

⁴² eş-Şuarâ 26/23.

⁴³ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Atfeş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 10/93.

⁴⁴ Bekrî, *el-Belâgatü'l-arabiyye*, 22-23.

⁴⁵ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 1/223.

⁴⁶ el-Bakara 2/74.

⁴⁷ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/101-102.

⁴⁸ Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/79.

Örnek 2: “يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْتُوثِ” O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur.”⁴⁹

Diriltirme vaktinde insanların başına gelecek olan durum kelebeklere benzetilerek müfred bir teşbih yapılmıştır. Neseî, insanların tekrar diriltilmeden sonraki hallerinin, çoklukta, zayıflıkta ve zillette her yöne doğru uçuşan aciz kelebeklerin durumuna benzetildiğini söyler.⁵⁰

Râzî, yeniden diriltmeden sonra insanların içinde bulunacakları durum “كَالْفَرَاشِ الْمَبْتُوثِ” şeklinde anlatılırken başka bir âyette ise “كَانَهُمْ جَرَادٌ”⁵¹ olarak ifade etmektedir. Dirilişten sonra insanların pervanelere benzetilme sebebi onlar gibi hareket etmelerinden dolayıdır. Zira pervaneler uçuşmaya başladıklarında her biri farklı yönlere doğru uçmaktadır. İnsanlar da o günün dehşetinden ne yapacaklarını bilmeden farklı yönlere doğru hareket edeceklerdir.⁵²

Örnek 3: “حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخَطَفَهُ” Bunları, Allah'ın birliğine -şirke sâpmadan- iman etmiş olarak yapın. Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelere benzetilmiştir.”⁵³

Allah'a şirk koşan kimseler, gökten düşerken kuşların parçaladığı veya rüzgârın uzak yerlere götürdüğü nesnelere benzetilerek mürekkebe teşbih yapılmıştır. Neseî, âyette geçen teşbihin “تشبيهاً مركباً ويجوز أن يكون مفرداً” mürekkebe ya da müferrak olmasının caiz olabileceği görüşündedir. Mürekkebe olması durumunda mananın şöyle olabileceğini söyler: Allah'a şirk koşan kimse nefsini öyle helâke sürüklemiş olur ki, sanki o gökten düşmüş de onu kuşlar kapmış ve parçalara ayırmıştır. Ya da o, şiddetle esen rüzgârın uzak, kurtuluşu olmayan yerlere sürüklediği kimse gibidir. Şayet müferrak olursa o zaman mana şöyle olur: İmana sahip olmak semada yükselmeye, Allah'a şirk koşmak semadan düşmeye, helâk edici arzulara sahip olmak kapıcı kuşlara, şeytan ise uzak ve kurtuluşu olmayan yerlere sürükleyen rüzgârlara benzetilmiştir.⁵⁴

Örnek 4: “إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا أَنْزَلْنَا لِلنَّاسِ وَالْأَنْعَامِ حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازْبَيَّتْ وَظَنَّ أَهْلِهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا

⁴⁹ el-Kâria 101/4.

⁵⁰ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 3/673.

⁵¹ el-Kamer 54/7.

⁵² Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtilu'l-gayb)* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1998), 32/266.

⁵³ el-Hac 22/ 31.

⁵⁴ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 2/440.

أَمْرًا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَمْ تَغْن بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ
Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri bu güzellikleri kendi güçlerine bağladıklarında oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hale getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz.”⁵⁵

Nesefî, âyette geçen teşbihin “هذا من التشبيه المركب” ifadesini kullanarak mürekkebe teşbih olduğunu söylemektedir. Zira dünya hayatının geçici olan nimetleri, elde edildikten kısa bir süre sonraelden çıkması; yağmurla birlikte yeşerip yeryüzünü saran, süsleyen bitkilerin büyüyüp geliştikten hemen sonra bir felâket sebebiyle çöp haline gelmesine benzetilmiştir. Nesefî, âyette geçen teşbih ile hayatın ilk dönemlerine, berrak ve tertemiz anları olan gençliğe; bulanık, yıkık dökük harabe olan haller ile de yaşlılığa dikkat çekildiğini söyler. Ayrıca o, değişik özelliklerde ve renklerde olan bitkilerin sarmaş dolaş birbirleriyle iç içe girdikleri gibi çamurdan yaratılan insanın da dünya ve din maslahatlarıyla bezenmesi gerektiğini ifade eder.⁵⁶ Suyuti, âyette on cümle olduğunu ve bunların tamamının bir terkip oluşturduğunu söylemektedir. Bu terkiplerden herhangi biri cümleden çıkarılacak olursa teşbihin bozulacağı bildirilmektedir.⁵⁷

2.1.4. Hissî ve Akli Teşbihler

Müşebbeh ve müşebbehün bih dikkate alınarak yapılan sınıflandırmada teşbihler hissî ve akli olması bakımından ikiye ayrılır. Hissî teşbihler, insanın kendi dışındaki varlıkları duyu organlarıyla algılayabildiğini ifade ederken, akli teşbihler ise bunların zihnen algılanabildiğini ifade etmektedir.⁵⁸ Akli ve hissî teşbihler de kendi aralarında şu şekilde sınıflandırılmaktadır.⁵⁹

- Müşebbeh ile müşebbehün bih'in hissî olduğu teşbihler.
- Müşebbeh ile müşebbehün bih'in akli olduğu teşbihler.
- Müşebbehün bih'in hissî, müşebbeh'in ise akli olduğu teşbihler.
- Müşebbehün bih'in akli, müşebbeh'in ise hissî olduğu teşbihler.

⁵⁵ Yûnus 10/24.

⁵⁶ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/16-17.

⁵⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/144.

⁵⁸ Bekrî, *el-Belâgatü'l-arabiyye*, 18-19.

⁵⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/143.

a) Müşebbeh ile müşebbehün bih'in hissî olduğu teşbihler:

Örnek 1: Kâinat ve içindekiler Allah'ın kudretini gösteren muhteşem sanat eserleridir. Bunlar değişmeyen bir düzen içinde hareket ederek yüce bir yaratıcıya işaret ederler. Yâsîn suresinde ayın geçirdiği evreler teşbihli bir anlatımla şöyle ifade edilmektedir:

“وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ” *Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yullanmış sapı gibi olur.*⁶⁰

Âyetin “عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ” kısmında müşebbeh olan ay, müşebbehün bih olan hurma salkımına benzetilmiştir. Her ikisi de duyu organlarıyla algılandığından dolayı yapılan teşbih hissidir. Neseî, ay içinde yirmi sekiz tane menzilin olduğunu ve ayın bu menzillere girerek akıp gittiğini söyler. İşte ay bu menzillerde akıp giderken sona yaklaştığında inceler ve yay şeklini alır. Ay bu yönüyle hurma salkımına benzetilmiştir. Zira o da eskidiğinde inceler, eğrilir ve sararır.⁶¹

Allah (cc), gece ve gündüzün bilinmesi için güneş'i, ayların bilinmesi için de ay'ı yaratmıştır. Güneş, yaz ve kış aylarında farklı yerlerde doğar ve batar, böylece gece ve gündüzler kısalıp uzar. Ay ise ilk gecesinde ışığı az ve zayıf bir şekilde doğar, daha sonraları ise menziller katettikçe ışığı artar, bu durum ayın 14. gününe kadar devam eder ve sonunda dolunay halini alır. Sonra ayın sonuna kadar eksilerek menziller geçer ve eski hurma sapı halini alır.⁶²Ay'ın menzilleri olduğu ve bu yerlerde belirli bir süreç geçirdiği Araplar tarafından bilinen bir şeydi. Zira onlar bu konakları şu şekilde sıralamışlardır: “Şertan, butayn, süreyya, deberan, hek'a, hen'a, zira', nesre, tarf, cebhe, zübre, sarfe, avva, simâk, gafir, zubânâ, iklîl, kalb, şevle, neâim, belde, sa'düzzâbih, sa'dübüla', sa'düssüud, sa'dül'ahbiye fer'uddelvil, muahhar, reşa.” Yazır, âyette geçen benzetmenin çok mükemmel olduğunu söyler. Zira bu benzetme ile ay'ın sadece ilk ve son şekli anlatılmaz, aynı zamanda ay'ın menzillerde hareketiyle dünya etrafında bir ayda kat ettiği yörünge de gözler önüne serilmiş olur. Eski ifadesinin kullanılmasıyla da ay'ın geçtiği her menzilde sahip olduğu hacim insanların hayal âlemine sunulmuş olur.⁶³

⁶⁰ Yâsîn 36/39.

⁶¹ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 3/104-105.

⁶² Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 6/514.

⁶³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 7/79.

Örnek 2: Ad kavminin, Hûd (as)'ı yalanlamaları üzerine kendilerine gönderilen azabın şekli teşbihli bir şekilde şöyle anlatılmıştır:

“كَانَ النَّاسُ كَأَنَّهُمْ كَانُوا نَخْلًا مُنْقَعَرًا” İnsanları sökülmiş hurma kütükleri gibi çekip alıyordu.”⁶⁴

Müşebbeh olan Ad kavmi, müşebbehün bih olan elle tutulup gözle görülebilen fırtınanın dağıtıp ortalığa saçtığı hurma kütüklerine benzetilmiştir. Her ikisi de duyu organlarıyla algılandığından dolayı yapılan teşbih hissidir. Neseî, hissi yapılan bu teşbihi şöyle yorumlamaktadır: Ad kavmi peygamberlerini yalanladıkları için üzerlerine rüzgârgönderilmiştir. Bu rüzgâr onları birbirlerinin ellerini tutmalarına, yer altındaki suyollarına saklanmalarına, kuyular kazıp içlerine girmelerine rağmen onları yerlerinden söküp çıkarıyor, boyunlarını kopararak başsız cesetler halinde hurma kütükleri gibi yere seriyordu.⁶⁵

Taberî'nin bildirdiğine göre Âd kavminin yok edildiği güne “Uğursuz ye uğursuzluğu devam eden bir gün” denmiştir. Çünkü helâk edildikleri günün uğursuzluğunu cehenneme girinceye kadar çekmeye devam edeceklerdir. Âd kavminin içleri boş hurma kütüklerine benzetilme sebebi, rüzgârın onları havaya kaldırıp yere sermesi neticesinde başlarının koparılması ve geri kalan vücutlarının çürümüş kütükler halini almasıdır.⁶⁶

b) Müşebbeh ile müşebbehün bih'in aklî olduğu teşbihler:

Örnek 1: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınsınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı.”⁶⁷

Burada Hz. Peygamberin ümmetine orucun farz kılınması, geçmiş ümmetlere orucun farz kılınmasına benzetilmiştir. Bu durum duyu organları ile algılanamadığından aklî bir teşbih yapılmıştır. Neseî, âyette yapılan teşbihin sebebini eski ümmetlerin hepsinde de günlere dayalı oruçla sorumlu tutulduklarını göstermek olduğunu söyler. Zira geçmişte peygamberler ve ümmetleri belirli günlerle sınırlı olan orucu tutmakla yükümlüydüler. İşte sizler de onlar gibi sınırlı olan günlerde oruçla sorumlu tutulduunuz denmektedir.⁶⁸

Ebu Hayyân, âyette geçen “الكاف” edatının bir şeyi diğer bir şeye ben-

⁶⁴ el-Kamer 54/20.

⁶⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/403.

⁶⁶ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 22/588-589.

⁶⁷ el-Bakara 2/183.

⁶⁸ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/158.

zetme anlamında kullanılan bir harf olduğunu söylemektedir. Bu görüş aynı zamanda cumhur ve Sibeveyhi'nin de görüşüdür. Âyette yapılan teşbihle Hz. Peygamber'in ümmetine orucun farz kılınması, geçmiş ümmetlere farz kılınmasına benzetilmiştir. Bu benzetmenin yapılmasındaki hikmet ise oruç ibadetinin meşakkatli olduğunu Müslümanlara bildirerek onların buna rağbet etmelerini sağlamaktır.⁶⁹

c) Müşebbehün bih'in hissî, müşebbeh'in ise akli olduğu teşbihler:

Örnek 1: “مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ” Allah'tan başka varlıkların korumasına sığınanların durumu, örümceğin durumuna benzer: Örümcek, (ağını) kendine bir yuva yapar, ama yuvaların en çürüğü de örümceğin yuvasıdır. Keşke bilselerdi!”⁷⁰

Nesefî, putlara taparak Allah'a eş ve ortak koşan kimselerin, güçsüzlük, zayıflık ve kötü tercihleri sebebiyle kendine ev yapan örümceğin durumuna benzetildiğini söylemektedir. Örümceğin evi gerçek bir ev gibi kendisini ne sıcaktan ne de soğuktan koruyabilir. Putların durumu da aynen bunun gibidir. Zira onlar gerek dünyada gerekse ahirette kendilerine tapanlara herhangi bir fayda sağlamayacaklardır.⁷¹

İbn Atiyye, müşriklerin içinde buldukları şirk hallerinin örümceğin yuvasına benzetildiğini ve böylece taptıkları şeylerin ne kadar aciz olduklarının ortaya konulduğunu söylemektedir.⁷² Râzî, puta tapanların durumunun örümceğin yuvasına benzetildiğine, ancak yuva yapmasına benzetilmediğine dikkat çeker. Zira her ne kadar zayıf olsa da örümceğin yuvasını örmesi kendisi için avını yakalamasını sağlar. Müşriklerin taptıkları putlar sebebiyle bu kadarcık dahi bir menfaatlerinin olmadığı bu benzetmeyle ortaya konmuştur. Rüzgâr sebebiyle örümceğin yuvası nasıl dağılıp yok olmuşsa, müşriklerin putlara olan ibadetleri sebebiyle de dünyada yapıp ettikleri iyilikler de öylece yok olup gitmiştir. Âyet “Allah'tan başkasını ilâh edinenler” şeklinde değil “Allah'tan başkasını dost edinenler” şeklinde gelmiştir. Böyle yapılarak şirkin gizlisinin de önüne geçilmiştir. Zira gösteriş olsun diye ibadet edenler böyle yaparak Allah'tan başkasını dost edinmiş olmaktadırlar.⁷³

d) Müşebbehün bih'in akli, müşebbeh'in ise hissî olduğu teşbihler. Suyûtî

⁶⁹ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 2/177-178.

⁷⁰ el-Ankebût 29/41.

⁷¹ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 2/677.

⁷² Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *Tefsîri İbn Atiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 2001), 4/318.

⁷³ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 25/57-58.

ve Zerkeşî bu şekildeki teşbihlerin Kur'an'da yer almadığını söylemektedir.⁷⁴ Râzî, hissini akla teşbihi, asıl olanın fer'i olmasını, fer'i olanın ise asıl olmasını gerektirdiğinden dolayı bu tarz teşbihleri kabul etmez.⁷⁵ Neseî tefsirinde de bu tür bir teşbih bulunmamaktadır.

2.1.5. Teşbih-i Zımnî: Müşebbeh ve müşebbehün bihin açık olmadığı, teşbih olduğu ancak sözün manasından anlaşılan teşbihlerdir.⁷⁶

Örnek 1: *إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتِّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ* “Bizim âyetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!”⁷⁷

Burada kâfirlerin cennete girememeleri, devenin iğne deliğinden geçme imkânsızlığı şekline benzetilerek anlatılmıştır. Neseî, kâfirlerin cennete girme durumu hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan devenin iğne deliğinden geçme şartına bağlandığından dolayı ebedi olarak cenneti göremeyeceklerini söylemektedir.⁷⁸

İbn Abbas, âyette geçen “الْجَمَلُ” kelimesini “cümme”, Said ibn Cübeyr “cümel” şeklinde okumuşlardır. Buna göre anlam “deve” değil birçok ipin bir araya getirilmesiyle meydana getirilen “kalın organ” olmaktadır. Zaten İbn Abbas, Allah'ın “deve” anlamını kastederek “cemel” kelimesiyle teşbih yapmaktan yüce ve münezzeh olduğunu söylemektedir. Zemahşerî, İbn Abbas'ın bu görüşüne katılmaz, doğru olanın çoğunluğun görüşü olan devenin iğne deliğinden geçmesi şeklinde olduğunu söylemektedir. Yani büyük ve geniş kapılardan geçmesi mümkün olan deve nasıl daracık olan bir iğne deliğinden geçemezse, onlarda asla cennete giremeyeceklerdir.⁷⁹ Sâbûnî ve Zuhaylî, âyette yapılan teşbihin zımnî bir teşbih olduğunu söylemektedir.⁸⁰ Derveze, kâfirlerin asla cennete giremeyecek olmaları, kuvvetli bir teşbih ve iğneleyici bir söz olan “devenin iğne deliğinden geçmesi” şeklinde onların anlayacağı dilden ifade edildiğini

⁷⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/420; Suyûtî, *el-İtkan*, 3/144.

⁷⁵ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyetü'l-i'câz* (Beyrut: Dâr Sâder, 2004), 104.

⁷⁶ Bekrî, *el-Belâgatü'l-arabiyye*, 53-54; Ali el-Cârimi-Mustafa Emin, *Belâgatü'l-vâdîha el-beyân el-meânî el-bedî* (b.y.: Dâru'l-Meârif), ts., 46-47.

⁷⁷ el-A'râf 7/40.

⁷⁸ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/ 568.

⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/103-104; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 14/241.

⁸⁰ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safoetü't-tefâsîr* (Kahire: Dâru's-Sabûnî, 1997), 1/416; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikru'l-Muâsır, 2007), 8/204.

söylemektedir.⁸¹ Esed de âyette geçen “الْجَمَلُ” kelimesiyle kastedilenin deve değil kalın halat olduğu görüşündedir.⁸² Ateş ise bu görüşe karşı çıkmakta ve halat ile iğne deliği arasındaki ilgi deve ile iğne deliği arasındaki ilgiden fazla görünse bile cumhurun verdiği “deve” anlamını daha doğru bulmaktadır. Zira Matta İncili’nde de (19/24) buna benzer şu ifade geçmektedir: “Devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin adamın, göklerin melekûtuna girmesinden daha kolaydır.”⁸³

Nesefî’nin de içinde bulunduğu cumhurun görüşü diğerine nazaran her ne kadar ilgisiz gibi görünse de daha doğru gözükmektedir. Zira bu tarz kullanım Arapların kendi arasında da kullandıkları bir sözdü, ayrıca Derveze’nin de dediği gibi burada onları iğneleyici bir sözle yaptıklarının yanlışlığı anlatılmıştır.

2.2. Benzetme Edatı Açısından Teşbihler

Teşbihte benzetme edatının bulunup bulunmamasına göre teşbihler mürsel ve müekked olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.2.1. Mürsel Teşbih

İçinde benzetme edatının yer aldığı teşbihlerdir.⁸⁴

Örnek 1: Münâfikûn sûresinin 4. âyetinde, ikiyüzlü insanların özelliklerinden bahsedilerek onların iyi bir dış görünüşe sahip oldukları anlatılır. Bunun yanında inançsızlığa saplanmaları nedeniyle inanca karşı duyarsızlıkları teşbih ile şöyle ifade edilmektedir:

وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنْهُمْ خَشْبٌ مُسْنَدَةٌ يَحْسِبُونَ
 إِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنْهُمْ خَشْبٌ مُسْنَدَةٌ يَحْسِبُونَ
 Onlara şöyle bir baktığımda dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendenmiş gibi görünürler). Ama her güürültüyü de kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar!”⁸⁵

Âyetteki “كَأَنْهُمْ خَشْبٌ مُسْنَدَةٌ” ifadesinde teşbih-i mürsel vardır. Vech-i şebahi hazfedilerek anlatılan bu teşbih cümlesinde, ^{هُم} yani Münâfiklar du-

⁸¹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1963), 2/393.

⁸² Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 1/278.

⁸³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 3/337.

⁸⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/146; Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *et-Telhîs fi ulûmi'l-belâga* (b.y.: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1904), 288; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiye*, 2/173.

⁸⁵ el-Münâfikûn 63/4.

vara yaslanmış kütüklere benzetildiği için müşebbeh; ⁸⁶خُشْبٌ مُسَدَّدٌ müşebbehün bih; كَأَنَّ ise teşbih edatıdır.

Nesefî, âyette geçen teşbihi şu şekilde açıklar: Giyinişleri ve konuşmaları ile göz kamaştıran bir kısım münâfıklar, yakışıklılığı ve düzgün konuşmasıyla da tanınan Abdullah b. Übeyy'i de yanlarına alarak Hz. Peygamberin meclisine gelirler, duvara yaslanarak otururlar ve dikkat çekici sözler söylerlerdi. Onların bu halleri Hz. Peygamber ve orada bulunanlar tarafından beğenilir ve sözlerine kulak verilirdi. Ancak Allah (cc), onların bu hallerini imandan ve hayırdan uzak kimseler olduklarını bildirmek için duvara yaslanmış kendisinden istifade edilmeyen kütüklere benzetmiştir. Zira kendisinden istifade edilen bir kütük bazen tavanda bazen de istifade edilen başka bir yerde olur. Ancak o kütük duvara yaslanmış bir vaziyette bırakılmış ise kendisinden istifade edilmediğini göstermektedir. O münâfıklar ruhsuz kalıplara ve duygusuz bedenlere sahip olduklarından dolayı da kütüklere benzetilmiştir.⁸⁶

Nesefî, teşbihle anlatılan bu âyeti açıklarken müşebbeh ile müşebbehün bih arasındaki ruhsuzluk, duygusuzluk ve işe yaramazlık gibi ortak noktalara dikkat çekerek münâfıkların özelliklerinden bir kısmını ortaya koymuştur.

Örnek 2: İnkârcıların âhirette karşılaşacakları cezalar âyetlerde açık bir şekilde anlatılmaktadır. Bu insanların dünyada iken yaptıkları iyilikler ve güzelliklerin ne olacağı ise teşbihli bir şekilde şöyle anlatılmaktadır:

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَّا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا رَبًّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ البَعِيدُ Rablerini inkâr edenlerin yapip ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır.⁸⁷

Kâfirlerin tutum ve davranışları, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu küle benzetilmiştir. Benzetme yapılırken teşbih edatı kullanıldığı için burada teşbihi mürsel yapılmıştır. Nesefî, kâfirlerin amellerinin akraba bağlarını devam ettirmeleri, köleleri azad etmeleri, esirleri hürriyetlerine kavuşturmaları, misafirlerine deve kurban ederek ikramlarda bulunmaları şeklinde olduğunu söylemektedir. Onların bu iyi amelleri temeli olmayan, yok oluşta ve işe yaramazlıkta fırtınalı bir günde rüzgâr önünde savrulup yok olan küle benzetilmiştir. Onlar Allah'a iman temelinden mah-

⁸⁶ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/485.

⁸⁷ İbrâhîm 14/18.

rum oldukları için amelleri de yok olmaya mahkûmdur.⁸⁸ İbn Atiyye de kâfirlerin amellerinin, fesatlıklarının ve masiyetlerinin rüzgârın kaldırdığı yerinden ettiği ve geride hiçbir şeyin kalmadığı küllere benzetildiğini söyler ve onların yaptıklarından hiçbir karşılık alamayacaklarını ifade eder.⁸⁹

Âyette de bildirildiği gibi temelinde Allah'a ve iman edilmesi gereken şeylere imanı olmayan kimselerin yaptıkları iyilikler ne olursa olsun mahşerde mükâfat ya da azaplarının hafifletilmesi yönünde herhangi bir işe yaramayacağı güzel bir teşbih örneği verilerek anlatılmıştır.

2.2.2. Mükked Teşbih

Teşbih edatı hazfedilerek yapılan teşbihlerdir.⁹⁰ Edatı hazfedilerek yapılan teşbih, hazfedilmeyenden daha belîğdir. Zira müşebbeh (teşbih edilen), müşebbehün bih (teşbih olunan) seviyesinde kullanılmıştır.⁹¹

Örnek 1: Kıyametin gerçekleşme zamanı, bu esnada kâinatta meydana gelecek olan değişiklikler ve bunlara şahit olan insanların içinde buldukları durum, yaşayacakları korkular birçok âyette anlatılmaktadır. Kıyamet konusu, birbirinden farklı varlıklar ele alınarak teşbihli bir şekilde işlenmiştir. Bunlardan biri de teşbih yapılarak yeryüzünde meydana gelecek olan şu durumun anlatıldığı âyettir:

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ
 إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ *Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.*"⁹²

Kıyamet vaktinde dağların yürütülmesi, rüzgârın önünde hareket eden seri bulutlara benzetildiği bu teşbihte, benzetme edatı zikredilmeyecek mükked bir teşbih yapılmıştır. Âyeti incelemeye lafızları ele almakla başlayan Nesefî, "جَامِدَةً" kelimesini, yerinde hareketsiz bir şekilde duran, donup kalan ve debelenmeyen şekilde tanımlar. Âyetin, Şam Okulu, Hamza, Yezid ve Âsım kıraatlerinde "تَحْسِبُهَا" şeklinde, diğerlerinde ise "تَحْسِبُهَا" şeklinde okunduğunu söyler.

"Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler" ifadesinde geçen "وَهِيَ تَمُرُّ" ibaresinin "تَحْسِبُهَا" kelimesinde mansub olan zamirden hal olarak geldiğini söyleyen Nesefî âyete şöyle mana verir. "Sur'a üfürüldüğü zaman

⁸⁸ Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 2/168.

⁸⁹ İbn Atiyye, *Tefsîri İbn Atiyye*, 3/331.

⁹⁰ Kazvîni, *et-Telhîs*, 287; Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, 2/173; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/146.

⁹¹ Cârîmî, *Belâgatü'l-vâdiha*, 24; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/146.

⁹² en-Neml 27/88.

sen, dağları büyüklükleri ve azametleri nedeniyle yerinde sabit bir şekilde durur zannedersin. Hâlbuki onlar, âdetâ rüzgârın önünde hareket eden bulutların geçişi gibi hızlı bir şekilde hareket etmektedirler. Dağlar kadar büyük ve azametli olan diğer cisimler de aynı şekilde hareket ettiklerinden dolayı neredeyse hareketleri görülmez. Nesefî, âyetteki bu anlatımı Şâir Nabiga'nın şu ifadelerine yer vererek açıklar: "Büyük bir ordu ile savaştık ki, sen onları ihtiyaç için duruyor sanırsın. Hâlbuki onlar yürümektedir."⁹³

Yazır'a göre âyette, her an oluş ve yok oluş gösterilerek kıyamet ve yeniden dirilmenin düşündürülmesi sağlanmıştır. Kâinatta en sabit görünen dağlar, kendilerinde her an meydana gelen kimyasal değişimler ile yeni yaratılışlar devam edip durmakta ve kıyâmete doğru gitmektedir. Nihayetinde sûr'a üfürme ile dağlar bütün yoğunluklarıyla birlikte yürütülecek ve yeryüzü başka bir yeryüzüne çevrilecektir.⁹⁴

Örnek 2: Birçok âyette cennet ve cennete gideceklerin özellikleri anlatılmaktadır. Cennetin takvâ sahipleri için hazırlandığı ifade edilen bir âyette şöyle buyrulmuştur:

"وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ" *Rabbimizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!*⁹⁵

Âyette geçen "وَعَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ" ifadesinde benzetme edatı hazfedildiği için müekked teşbih, benzetme yönü de hazfedildiği için teşbih-i belîğ yapılmıştır. Nesefî, mağfiret ve cennet nimetlerine kavuşmanın, beş vakit namaz, Cuma namazı, Allah'a itaat, ihlas ve tövbe gibi amellerle olabileceğini söyler ve âyette geçen teşbihi şöyle yorumlar: Rabbimiz, yaratılmışların en geniş ve yayılmış olanına benzeterek cenneti tanıtmaktadır. Özellikle "genişlik" ifadesi kullanılarak cennetin uzunluğuna da dikkat çekilmiştir. Müfessirimiz, aynı zamanda bu âyeti cennetin şu anda yaratılmış olduğuna da delil olarak göstermektedir.⁹⁶

Zeccâc (öl.311/923), insanların zihinlerindeki en büyük şeyin göklerin ve yerin ölçüsü olduğunu bu nedenle de cennetle ilgili böyle bir benzetme yapıldığını söylemektedir.⁹⁷ Zemahşerî de Allah'ın bağışlamasının ve cennetine koşmanın, kendisiyle bağışlanma ve cennetin hak edildiği şeylere

⁹³ Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 2/623-624.

⁹⁴ Yazır, *Hak dini*, 6/362.

⁹⁵ Âl-i İmrân 3/133.

⁹⁶ Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 1/292.

⁹⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve irâb* (Beyrût: Âlimü'l-Kütüb, 1408/1988), 5/128.

yönelmek olduğunu söyler. Ona göre cennetin genişlik şeklinde anlatılması normal açıdan genişliğin mübalağaya uzunluktan daha yakın olması sebebiyledir.⁹⁸

2.3. Vechi Şebeh Açısından Teşbihler

Vechi şebeh açısından teşbihleri, mufassal teşbih, mücmel teşbih ve temsili teşbih şeklinde sınıflandırabiliriz.

2.3.1. Mufassal Teşbih

Benzetme yönü zikredilerek yapılan teşbihlerdir.⁹⁹

Örnek 1: *Allah إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ* "Allah nezdinde İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona ol dedi ve oluverdi."¹⁰⁰

Bu âyette teşbih öğelerinin dört unsuru da yer almaktadır. عِيسَىٰ (as) Hz. Âdem'e (as) benzetildiği için müşebbeh; آدَمَ (as) kendisine benzetilen olduğu için müşebbehün bih; مَثَلٍ kelimesi teşbih edatı ve تُرَابٍ kelimesi de vech-i şebektir.

Nesefî, âyette geçen teşbihi şu şekilde açıklar: Allah (cc), Hz. İsa'nın yaratılmasında garipsenecek ve yadırganacak bir durum olmadığını göstermek için O'nun yaratılışını Hz. Âdem'in yaratılmasına benzetmiştir. Hz. İsa (as), babasız olarak yaratıldığı gibi Hz. Âdem (as) de topraktan babasız ve annesiz bir şekilde yaratılmıştır. O halde Hz. İsa'nın yaratılışında şaşılacak ne var ki? Eğer bu durum şaşılacak ve yadırganacak bir durum ise Hz. Âdem'in yaratılması ondan daha garipsenecek bir durum olmaz mı? Zira Hz. Âdem'in yaratılış durumu Hz. İsa'nın yaratılışına göre daha olağan dışı bir durumdur. Nesefî, âyette geçen teşbih ile garip olan bir olayın kendisinden daha garip olan diğer bir olaya benzetilerek anlatılmasının muhatabı konuşamaz ve tartışamaz bir hale getirdiğini söylemektedir. Böylece akl-ı selim olan bir insan kendisince yadırgadığı bir olayı ondan daha çok yadırganması gereken bir olayla karşılaştığında hakkı teslim etmeli, boyun eğmeli ve kabullenmelidir. Müfessirimizin teşbih içeren bu âyeti gayet güzel bir şekilde açıkladığı ortadadır. Ayrıca O, konuyla ilgili bir rivayete yer vererek Hz. İsa'ya ibadet edenlere güzel bir cevap vermiştir. Nesefî, Hz. İsa'nın yaratılışıyla ilgili kuşkuların âyette geçen teşbih ile

⁹⁸ Zemahşeri, *Keşşâf*, 1/415.

⁹⁹ Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiye*, 2/173.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/59.

giderildiğini ve tartışmalara son noktanın konulduğunu ifade etmektedir.¹⁰¹ Zemahşeri, Hz. İsa'nın süregelen adetler dışında bir yaratılışının olduğunu ve aynı yaratılışın Hz. Âdem de de olduğunu söyleyerek bu iki noktada onlar arasında benzerlik kurulduğunu söylemektedir.¹⁰²

Örnek 2: "فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ كَانَتْهُمْ حُمْرٌ مُسْتَنْفَرَةٌ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ" Böyle iken onlara ne oluyor ki âdeti aslından ürkiüp kaçan yaban eşekleri gibi öğütten yüz çevirip kaçıyorlar!"¹⁰³

Bu benzetmede "هُمْ" (müşrikler) müşebbeh, "حُمْرٌ" (yaban eşekleri) müşebbehün bih, "فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ مُسْتَنْفَرَةٌ" (ürkmek, kaçmak) veçhi şebeh, "كَانَ" ise teşbih edatıdır. Burada teşbihin dört unsuru da zikredildiği için mufassal bir teşbih yapılmıştır.

Allah'ın uyarılarını dikkate almayan, Kur'an'dan ve nasihatten yüz çeviren müşriklerin içinde buldukları bu durum, aslıdan korkup tüm gayretleriyle kaçan yaban eşeklerine benzetilmiştir.¹⁰⁴ Yaban eşeklerinin kaçışında bir çaresizlik ve tehlikeden kaçış vardır. Ancak öğütten kaçanlar ise tehlikeden ve çaresizlikten değil, kurtuluştan ve kurtarıcıdan kaçarak kendileri için fayda yerine yok oluşa doğru koşmaktadırlar.¹⁰⁵

2.3.2. Mücmel Teşbih

Benzetme yönü hafzedilerek yapılan teşbihlerdir.¹⁰⁶

Örnek 1: "مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ" Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?"¹⁰⁷

Âyette teşbih edatı (ك) zikredilirken, vech-i şebeh hafzedilmiştir. Bundan dolayı burada mücmel bir teşbih yapılmıştır. Neseî, âyette kâfirler grubunun Allah (cc) tarafından körlere ve sağırlara, mü'minler grubunun ise görenlere ve işitenlere benzetildiğini söylemektedir. Yani gören ile kör, işiten ile sağır bir olmadığı gibi mü'minler ile kâfirler de bir değildir. Allah (cc) verdiği bu örnekle bir ders çıkarılmasını istemektedir.¹⁰⁸

Râzî, âyetteki benzetme yönünü şöyle açıklamaktadır: Allah (cc), insanı beden ve ruhtan oluşan bir varlık olarak yaratmıştır. Bedenin gözü ve

¹⁰¹ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 1/260.

¹⁰² Zemahşeri, *Keşşâf*, 1/367.

¹⁰³ el-Müddessir 74/49-51.

¹⁰⁴ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/569.

¹⁰⁵ Yazır, *Hak Dimi*, 9/198.

¹⁰⁶ Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiye*, 2/173.

¹⁰⁷ Hûd 11/24.

¹⁰⁸ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 2/53.

kulağı olduğu gibi, ruhun da gözü ve kulağı vardır. Bedendeki göz kör, kulak sağır olduğunda kişi şaşkınlık ve karanlıklar içinde kalır, yolunu bulamaz. Ruh gözünü ve kulağını kaybeden cahil kimseler ise cehalet batağında, dalâlet karanlıklarında kalır. Ancak âyetin devamında yer alan “*Hâlâ ibret almıyor musunuz?*” ifadesi bu dalâletten kurtulmanın mümkün olabileceğini gösterir.¹⁰⁹

Örnek 2: Cehennem anlatıldığı âyetlerde, oranın korkutuculuğu, oraya girecek olanların karşılaşacakları azap, onlara verilecek olan yiyecek ve içecekler teşbihli ifadeler kullanılarak anlatılmaktadır. Saffât suresinde cennet ve onun nimetlerinden bahsedildikten sonra cehennem ve oraya gireceklerin kendisinden başka bir yiyecek bulamayacağı, iğrenç ve tiksindirici olan zakkum ağacı şöyle anlatılmaktadır:

“أَذْلَكَ خَيْرٌ نَزْلًا أَمْ شَجَرَةُ الرَّقُومِ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ”
 “*Bu mu daha iyi bir ikramdır yoksa zakkum ağacı mı? Biz o zakkumu zalimler için bir sınama aracı yaptık. O, cehennem ta dibinde yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların kelleleri gibidir.*”¹¹⁰

Âyette bildirilen ağacın tomurcukları şeytanların başlarına benzetilmiştir. Buradaki benzetme tahyili olduğu gibi benzetme yönü hafzedildiğinden dolayı da mücmel bir teşbihtir. Zira bizler şeytanları göremediğimiz için onları ancak hayalimizde canlandırabiliriz. Neseî, âyette geçen “*نَزْلًا*” kelimesini bir mekânda misafir için hazırlanan rızık anlamında olduğunu söyler. “*الرَّقُومِ*” ise Tihâme bölgesinde yetişen acı bir ağaçtır. Zalimler, bu ağacı “*Ateş içinde nasıl ağaç olur ki? Ateş ağacı yakar*” sözleriyle yalanlamışlardır. Neseî, “*طلع من شجرة الرقوم من حملها وشبه برؤوس الشياطين*” ifadelerini kullanarak bu tomurcukların şeytanların başlarına benzetilme sebebini iğrençliğin son derecesini göstermek ve çirkin olan görünüşü belirtmek için olduğunu söyler. Zira şeytan insanlar nazarında iğrenç, çirkin ve korkutucu bir varlıktır.¹¹¹

Müfessirler genellikle, “...*Kur'an'da lânetlenen ağaç...*”¹¹² ifadesiyle zakkum ağacının kastedildiğini söylemektedirler. Araplar çirkin olan şeylere “*şeytanın kellesi*” tabirini kullanırlardı. Ayrıca bir yılan çeşidine “*şeytan*” adının verildiği, bu nedenle de âyette geçen zakkumun bir yılan başına benzetilebileceği de gelen rivayetler arasındadır.¹¹³

¹⁰⁹ Râzî, “*et-Tefsîru'l-kebîr*”, 17/335.

¹¹⁰ es-Sâffât 37/62-65.

¹¹¹ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 3/125.

¹¹² el-İsrâ 17/60.

¹¹³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: DİB Yayınları, ts.), 4/473.

2.3.3. Temsili Teşbih

Benzetme yönü, birbirinden ayrıştırılamayacak şekilde olan iki veya daha çok vasıftan oluşan teşbihlerdir. Cürcânî'ye (öl. 471/1078-79) göre teşbih genel, temsil ise özeldir. Bu nedenle her temsil teşbih olduğu halde her teşbih temsil değildir.¹¹⁴

Nesefî, âyetlerdeki temsili teşbih sanatlarına önem vermiş ve gerekli açıklamalarda bulunmuştur. O'na göre bu sanat, gerçeklerin ortaya çıkmasında, kapalı olan şeylerin açıklanmasında etki yönüyle çok önemlidir. Zira Kur'an'da yer alan bu anlatımın örneklerine semavi kitaplarda da çok fazla rastlamak mümkündür. Hatta İncil içinde yer alan surelerden birinin adı da "Emsal Suresi"dir. Arapçada "misl" olarak geçen bu kelime, "eşit, benzer ve denk" anlamlarına gelmektedir. Örneğin "misl, mesel ve misil" gibi bu da tıpkı "şibh, şebah ve şibih" kelimelerine benzerdir. Atasözlerinde de bu kelimenin "mesel" şeklinde geçtiğini görmek mümkündür. Ancak bu kendisinden bir ders çıkarmanın mümkün olduğu anlarda kullanılır, aksi durumda ise kullanılmaz. Bu amacı muhafaza etmek için bu kalıplara dokunulmamış örneklerin aynı şekilde kalması sağlanmıştır.¹¹⁵

Örnek 1: *مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظِلْمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ* Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlatığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlık içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakır.¹¹⁶

Temsili teşbih şeklindeki anlatımlara Kur'anın birçok yerinde rastlamak mümkündür. Bu âyette Allah (cc), münafıkların içinde bulunduğu ruh hallerini temsili bir şekilde anlatarak ortaya koymuştur. Nesefî, âyetin açıklanmasına geçmeden önce şu hususa dikkat çeker: Allah (cc), önceki âyetlerde münafıkların gerçek özelliklerini anlattıktan sonrakonunun daha iyi anlaşılabilmesi ve onların içinde buldukları durumun vehâmetini ortaya koymak için örneklerle anlatmıştır.

Nesefî âyette geçen temsili şu şekilde izah etmektedir: münafıkların halleri, geceleyin ateş yakarak etraflarını aydınlatmaya çalışan kimse-lerin durumuna benzetilmiştir. Münafıklar, sırf dünya menfaatini elde etmek için dilleriyle söyledikleri sebebiyle az da olsa çıkar sağlamışlardır. Ancak onların kısa süreliğine elde ettikleri şeyin arkasında nifak ve

¹¹⁴ Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, 95.

¹¹⁵ Nesefî, *Medârikû't-tenzîl*, 1/54.

¹¹⁶ el-Bakara 2/17.

sonrasında da ebedi olan karanlıklar yer almaktadır. Zira onlar hidayet yerine dalaleti satın aldıkları için Allah (cc), tarafından karanlıklar içinde bırakılmışlardır.¹¹⁷

İbn Nakya'ya göre, münafıkların hali gece ateş yakan kişinin durumuna benzetileceği gibi, içinde gök gürlemelerinin ve şimşeklerin bulunduğu yağmura tutulmuş kimsenin haline de benzetilebilir. Ya da onların bu durumu her iki şekle de benzetilebilir.¹¹⁸

Örnek 2: “إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ *Şüphesiz Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindeki misal vermekten utanıp çekinmez. Bunun karşısında iman edenler onun, Allah'tan gelen gerçek olduğunu bilirler, inkâr edenler ise Allah misal olarak bununla neyi kastediyor? derler. Allah birçok kimseyi onunla saptırır, birçok kimseyi de onunla doğru yola iletir; onunla başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri saptırır.*”¹¹⁹

Darb-ı mesel'in, ders alınacak örnekler göstermek manasına geldiğini söyleyen Neseî, âyeti şöyle açıklamaktadır: Kendisi için örnekleme yapılan şey ne kadar büyük ve önemli olursa, örnek verilen şey de o kadar değerli olur. Nitekim hak, açık ve büyük olması yönüyle ziya ve nur ile örneklendirilmiştir. Şayet kendisi için örnekleme yapılan şey basit ve aşağı bir şey ise örnek verilen de o nispette olur. Bundan dolayı hakkın zıttı olan bâtil, zulmet örneği ile açıklanmıştır. Allah'ı bırakıp başka varlıklara ibadet eden, onlara yalvarıp yakaran kimselerin inançlarının zayıflığı da örümcek evi örneklemeyle anlatılmıştır. Hatta onların içinde buldukları durum sinekten daha aciz olan sivrisinek benzetmesiyle ifade edilmiştir. Âyetlerde verilen örneklerin hiçbir şekilde yadırganmaması ve küçümsenmemesi gerektiği bildirilerek onların bu inkârcı tutumları reddedilmektedir. Zira temsil getirmek o şeyle ilgili mana derinliğini ortaya çıkarmak, gerçeğin anlaşılmasını net bir şekilde göstermektir. Getirilen bu temsiller mü'minlerin hidayetlerine, doğru yolu bulmalarına sebep olurken, fâsıkların ise sapıklığına neden olmuştur.¹²⁰

¹¹⁷ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 1/55-56.

¹¹⁸ Eb'ül Kasım Abdullah b. Hüseyin İbn Nakya, *Kitâbü'l-Cumân fi teşbihâtî'l Kur'ân*, thk. Mahmud Hasan eş-Şeybânî (Riyad: b.y., 1987), 53.

¹¹⁹ el-Bakara 2/26.

¹²⁰ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 1/71-74.

SONUÇ

Dirayet tefsirinin önde gelen âlimlerinden olan Neseî, “*Medârikû't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*” adlı tefsirinde, beyân ilminin önemli konularından biri olan teşbihi ve çeşitlerini ilgili âyetlerde ele almış ve bu sanatın inceliklerini açıklamıştır. Neseî, âyetlerdeki teşbihleri tespit etmekle yetinmemiş, zaman zaman teşbihin rükünleri üzerinde durarak müşebbeh ve müşebbehün bih hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Neseî, âyetlerdeki benzetme edatı ve benzetme yönüyle ilgili bilgiler vererek âyeti açıklamıştır. Teşbih edatının veya veçhi şebihin mahzûf olmasıyla oluşan mürsel, müekked, mufassal ve mücmel olarak isimlendirilen teşbihleri açık bir şekilde zikretmeden uygulamalı olarak açıklamıştır. Belîğ, müfret, mürekkeb, temsili ve hissi gibi teşbihlerin isimlerini ise zikrederek gerekli açıklamalarda bulunmuştur.

Müşebbehin mahzûf olması nedeniyle meydana gelen istiare, belîğ teşbih karışıklığını “*Mukadder mezkûr hükmündedir*” kaidesine belîğ teşbih kabul etmiş ve istiare diyenlerin görüşlerini reddetmiştir. İstiarenin şartını da müşebbehin tamamen hazfi olarak ifade etmiştir. Bazen temsil ve teşbih lafızlarını birbirinin yerine kullanmış, temsili teşbih içeren âyetleri geniş bir şekilde açıklamıştır. Âyetlerdeki teşbihleri açıklarken zaman zaman diğer âyetlerden ve Arap edebiyatından örnekler vermiştir.

Neseî, âyetlerdeki teşbihleri açıklarken bunları sadece bir edebî sanat olarak değerlendirmemiş, aynı zamanda içerdiği mesajların daha anlaşılır bir hale getirildiğini yaptığı yorumlarla da ortaya koymuştur. Yaptığı yorumların ve getirdiği delillerin Kur’ân ve sünnete aykırı olmadığı, âyetin içeriği ile uyumlu olduğu bir gerçektir. Zaten eserini de değerli ve okunur kılan en önemli özelliklerden biri de onun bu yaklaşımlarıdır.

Neseî, gerek Kur’ân’da gerekse hadislerde geçen teşbihli anlatımlara önem vermiş ve bunları açıklayarak, Kur’ân’ın beyân yönüyle de insanları aceze düşürecek benzetmelerde bulunduğunu ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Askerî, Ebû Hilâl. *Kitabu's-smaateyn*. Beyrût: Meketebetü'l-Asriye, 1998.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Bekrî, Şeyh Emîn. *el-Belagatu'l-arabiyye fi sevbihe'l-cedîd (İlmu'l-Beyân)*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1982.
- Beydâvî, Ömer b. Muhammed b. Ali eş-Şîrâzî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1997.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmiu's-sahîh (Sahîhu'l-Buhârî)*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. y.y.: Dâru Tavku'n-Necât, 2001.
- Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa, *Râhu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *el-Beyan ve't-tebyîn*. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Hilâl, 2002.
- Cârimi Ali-EminMustafa. *Belâgatü'l-vâdiha el-beyân el-meânî el-bedî*. (y.y.: Dâru'l-Meârif), ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-arabiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- Cevzî, Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 2000.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *et-Ta'rifat*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Esrâru'l-Belâga*. Kâhire: Dâru'l-Medeni, ts.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed Dârâni. y.y.: Dâru'l-Muğni, 2000.
- Derzeve, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, 1963.
- Durmuş, İsmail. "Teşbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Temmuz 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesbih--edebiyat>
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezadî es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamîd. 4 Cilt. Beyrut: Meketebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi tefsîr*. thk. Sıdkı Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed Mustafa. *İrşâdü'l aklî's-selim ilâ mezâyali'l-kitebi'l-Kerim*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Firuzâbâdî, Muhammed bin Yakub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.

- Gökdağ, Fatma Seymen. *İbn Nâkıyâ'nın "el-Cümân" Adlı Eseri Çerçevesinde Kur'ân'da Teşbih*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâtî el-Endelüsî. *Tefsîri İbn Atiye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 2001.
- İbnü'l-Esîr, Abdülkerîm eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâyetü fi Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser*. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. y.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâder, 1994.
- İbn Nakya, Ebû'l Kasım Abdullah b. Hüseyin, *el-Cumân fi teşbihâtî'l Kur'ân*. thk. Mahmud Hasan eş-Şeybânî. Riyad: y.y., 1987.
- İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Karaman, Hayrettin. *Kur'ân Yolu Tefsiri*. Ankara: DİB Yayınları, ts.
- Kazvînî, Celâluddin Muhammed b. Adirrahmân. *el-İdâhu fi ulûmi'l-belâğa*. thk. Muhammed Abdu'l-Mün'im Hifâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.
- Kazvînî, Celâluddin Muhammed b. Adirrahmân. *et-Telhîs fi ulûmi'l-belâğa*, y.y.: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1904.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Atfeş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Meydânî, Abdurrahman b. Hasan Habanneke. *el-Belâğatu'l-Arabiye*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Müberrid, Muhammed b. Zeyd, *el-Kâmil*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-kuşeyrî. *es-Sahih*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiyye, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. 8 Cilt. Şam: Mektebü'l-Matbuâtî'l-İslâmî, 1986.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalemü't-Tayyib, 1998.
- Râzî, Fahrüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1998.

- Râzî, Fahrüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyetü'l-i'câz*. Beyrut: Dâr Sâder, 2004.
- Sâbü'nî, Muhammed Ali. *Safoetü't-tefâsir*. 3 Cilt. Kahire: Dâru's-Sabûnî, 1997.
- Sekâkî, Ebû Ya'kub Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ali. *Miftâhu'l-ulûm*. thk. Naim Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1987.
- Soysaldı, Mehmet. *Dînî Hitabet*. İstanbul: Step Ajans Reklam ve Matbaacılık, 3. Basım, 2014.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Suyûtî, Celâlüddin. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. y.y.: Heyetü'l-Mısıriyye, 1974.
- Sübkî, Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî. *Urûsu'l-efrâh fi şerhi telhisi'l-miftâh*. Thk. Abdu'l-Hâmid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Meketebetu'l-Asriye, 2003.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Taftâzânî, Sadeddîn. *Muhtasâru'l-meânî*. y.y.: Daru'l-Fikr, 1411/1990.
- Tirmizî, Ebu İshak Muhammed b. İsa es-Sevrî. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebe, 1975.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Zeccâc, Ebû İshâk. *Meânî'l-Kur'ân ve irâb*. Beyrût: Âlimü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer. *Esâsü'l-belâga*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-Arabi, 1986.
- Zerkeşî, Bedruddin. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Daru İhyai'l-Kütubi'l-Arabiyye, 1957.
- Zerzûr, Adnan. *Ulûmu'l-Kur'ân*. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1981.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikru'l-Muâsir, 2007.